

УДК 1(091).14.141

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.3>

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ЯК ФОРМИ МИСЛЕННЯ І НАУКОВОГО ЗНАННЯ ТА ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РОЗВИТОК ЛЮДИНИ

Роман Богачев, Тамара Руденко, Ганна Костроміна, Владислав Безпалько

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

факультет соціології і права, кафедра філософії

просп. Берестейський, 37, 03056, м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6684-4674>, <https://orcid.org/0000-0003-2430-2225>,

<https://orcid.org/0000-0002-4822-4914>, <https://orcid.org/0009-0002-7586-9029>

У статті розглянуто поняття «раціональність», здійснено історико-філософський огляд проблеми раціональності, визначено, що розвиток раціональності бере початок з доби Античності. Фундаментальні філософські положення методології наукового пізнання були закладені видатними філософами, як-от: Арістотель, Г. Галілей, М. Коперник, Дж. Бруно, М. Кузанський, Ф. Бекон, Р. Декарт, І. Ньютон, Г. Ляйбніц, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, К. Поппер, Т. Кун, Р. Карнап тощо. Сьогодні проблема раціональності також розглядається як зарубіжними, так і вітчизняними філософами. Філософське осмислення наукової раціональності ґрунтується на розумінні наукової істини, визначенні її критеріїв, основних концепцій її існування, методології наукових досліджень.

Філософія і наука застосовують логічне мислення, вибудовують раціональне сприйняття світу, розглядають закони існування природи, людини, суспільства, мислення. Головна риса раціональності визначається як тлумачення буття за допомогою розуму. Філософія як рефлексивне мислення, яке здатне усвідомлювати себе у своєму ставленні до дійсності, визначає різні форми буттєвості людини, тоді як наука допомагає людині розв'язувати теоретичні та практичні питання.

У дослідженні розглядається вплив цифрових технологій і штучного інтелекту на розвиток людини. Штучний інтелект нині є однією з найважливіших наукоємних технологій, що має значний вплив на різні аспекти життя людини. Він швидко розвивається, і це створює нові виклики для людства. Автори аналізують вплив розвитку штучного інтелекту на життєдіяльність людини, визначають як позитивні, так і негативні аспекти розвитку цифрових технологій.

Ключові слова: раціональність, мислення, розум, свідомість, пізнання, наука, наукове знання, істина, рефлексія, інформація, цифрові технології, штучний інтелект, віртуальні практики, людина і суспільство, цифровізація, віртуальний простір, соціально-культурний простір.

Постановка проблеми. Проблема раціональності у філософському дискурсі полягає в дослідженні розуму, мислення як основного інструменту пізнання, усвідомленні людиною свого існування, можливостей пізнання світу, знання, визначенні сенсу буття, розуміння того, як людина взаємодіє зі світом.

Розвиток цифрових технологій і штучного інтелекту нині розглядається з позиції розвитку знання, науки, етичних норм. Завдання філософів натепер полягає в необхідності переосмислити глобальні виклики, спричинені розвитком техносфери та еволюцією раціональності, тому що науково-технічні досягнення сучасного суспільства можуть створювати нові загрози для людини. Насамперед це стосується цифрових технологій і штучного інтелекту, які сприяють відкриттю нових знань у різних галузях наук, прискорюють

процеси отримання інформації, моделювання, збереження та аналізу даних, але важливо, щоб їх використання відповідало духовно-моральним принципам, які би скеровували ці сучасні досягнення науки для отримання блага і добробуту людства.

Мета дослідження полягає в систематизації поглядів щодо філософської рефлексії раціональності в історичному контексті, у визначенні впливу цифрових технологій і штучного інтелекту на життєдіяльність людини.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. В історичному вимірі розгляд раціонального мислення бере свій початок ще з праць філософів античності. У середньовіччі формується «зародок» раціональності Нового часу, виокремлюється суб'єкт і об'єкт пізнання. У добу Відродження критикується схоластика, формується геліоцентрична картина світу, яку математично обґрунтовує у своїх працях М. Коперник. Раціоналізм постає в центрі уваги раціоналістичного напрямку філософії доби Нового часу, про що свідчать праці Р. Декарта, Ф. Бекона, Б. Спінози, Г. Ляйбніца, І. Ньютона. Культ розуму, свідомості утверджують представники німецької класичної філософії – І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Й. Фіхте, Й. Шеллінг. Раціональність розглядається у філософії Е. Гуссерля, критичний підхід до раціоналізму представлений в онтології М. Гайдеггера. Ірраціональні напрями філософії критикували раціоналізм і висували інтуїцію, почуття, несвідоме як джерела пізнання (А. Бергсон, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фройд, Г.-Г. Гадамер тощо).

Проблемі раціональності присвячені дослідження К. Поппера, Т. Куна, Р. Карнапа, І. Лакатоса, П. Фейєрабенда, Р. Ротрі, М. Вебера, вітчизняних учених, як-от: І. Бичко, В. Горський, О. Моравецький, І. Огородник, М. Попович та ін. Проблему раціональності, розвиток наукового знання вивчають сучасні українські дослідники: Л. Броннікова, А. Єрмоленко, С. Макуха, О. Потіщук, О. Сидоренко, Н. Франко тощо. Логіко-методологічний розгляд раціональності представлений у працях В. Мельника та О. Моравецького. Типологізацію раціональності розглядають В. Гайденко, М. Колесніков, А. Колеснікова, О. Леонтєва. Аксиологічний аспект раціональності досліджують Р. Данкаліч, А. Кравченко.

Методологію та організацію наукових досліджень розглядали видатні українські науковці, серед яких слід відзначити В. Вернадського, В. Копніна. Питання методології наукових досліджень вивчають сучасні науковці: А. Конверський, С. Сумченко.

Дослідженням впливу цифрових технологій і штучного інтелекту на життєдіяльність людини присвячені праці таких науковців, як: В. Воронкова, А. Гриценко, І. Дятлова, О. Кивлюк, М. Козловець, С. Кравчук, Т. Кучмійова, І. Мачуліна, В. Нікітенко, Ю. Огороднійчук, Р. Олексенко, О. Патлайчук тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософське осмислення раціональності стосується як індивідуального мислення, так і суспільної свідомості, де розум розглядається як головний інструмент пізнання, результатом якого є знання. Людина використовує отримане знання в предметно-практичній діяльності. Раціональність пов'язують із логікою, це логічна несуперечливість, послідовність мислення, визначення причинно-наслідкових зв'язків між явищами дійсності. Історично проблема раціональності у філософській думці була пов'язана з природою філософського знання, предметом філософії, гносеологією. Філософія як форма теоретичної свідомості є раціональним мисленням, що відрізняє її від міфології, релігії, художнього пізнання.

В історії філософської думки в центрі уваги мислителів завжди було раціональне осмислення явищ світу та розумне ставлення людини до світу, пізнання, розв'язання світоглядних проблем, а саме визначення сенсу існування людини, її мети, призначення. Термін «раціональність» від латинського *ratio* означає розум, який в античній філософії у Геракліта представлений як «логос» – закон – впорядкований Всесвіт. Раціональність як

здатність мислення оперувати поняттями, продуктивну силу пізнання – «нус» знаходимо в Арістотеля [29]. Античність пов'язувала раціональність із розумінням природи розуму. «Нус» в Арістотеля спрямований на пізнання істини, це поняття філософ використовував як для людського розуму, так і для позначення космічного розумного принципу, який визначає порядок у світі, а для самого процесу мислення Арістотель використовує термін «ноєзис», який означає інтелектуальне споглядання, розуміння, усвідомлення. Для стародавніх греків, зазначає О. Моравецький, «структури мови, думки і буття – єдині, а раціональність є основою Розуму, за межами якого нічого немає. Отже, ідеал раціональності в цей період збігається з абсолютним незмінним Розумом» [18, с. 43].

За допомогою розуму античні мислителі прагнули пізнати світ, у мистецтві важливу роль відігравали гармонія, порядок, симетрія. Філософи античності вірили, що людина як частина впорядкованого світу здатна його пізнати завдяки розуму. Космоцентризм античності зосереджує увагу на світовому порядку, гармонії світу, його логічній світобудові.

Філософи середньовіччя, як-от Й.С. Еріугена, А. Кентерберійський, Аврелій Августин, Тома Аквінський, розглядали раціональність у співвідношенні віри і розуму [1; 25; 31; 35]. Теоцентризм середньовіччя утверджував, що єдиним джерелом пізнавальної активності виступає Бог, який є незбагненим для людського розуму. Якщо для античності властива тотожність мислення і буття, то в цей період доступним для пізнання є лише божественний «логос». Середньовічна модель раціональності «представляє слово як принцип скажуємості та смислосбудівництва, що є парадигмою буття і пізнання», де речі «були об'явлені знаками (словами), божою мудрістю, а світ став розглядатися як текст Бога» [11, с. 23]. Плотін у своєму вченні про «єдине» розглядає буття-розум – «нус», яке містить ідеї, а Світова Душа виникає з розуму. Душа тісно пов'язана з Духом (Розумом) і є творцем реального світу, вона надає форми матеріальним речам, природа є вищою частиною Світової Душі. Мислителі середньовіччя звертались до ідей Платона, поширеним був неоплатонізм – в основу інтерпретації Святої Трійці ними була покладена платонівська діалектична тріада – «Єдине», «Розум», «Душа» [21]. Отже, джерелом раціональності стає «ірраціональне», непізнаність Бога, що виразно відрізняє філософію середньовіччя від античної. «Розумій, щоб вірити, вір, щоб розуміти» – відоме твердження доби, яке належить Аврелію Августину. У цей період формується «зародок» раціональності Нового часу – процес пізнання поділяється на суб'єкт і об'єкт.

У добу Відродження поширюються ідеї античного матеріалізму і стихійної діалектики, відбувається критика схоластики, заперечується геоцентрична система світу К. Птолемея – утверджується геліоцентризм, математично обґрунтований М. Коперником.

Філософи Нового часу, як-от Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Б. Паскаль, утверджують ідеї абсолютного розуму, який виступає універсальним засобом пізнання світу та впорядкування соціального буття [31]. Відома теза Р. Декарта «я мислю, отже, існую» вказує, що людина здатна зрозуміти універсальні закони, які діють однаково в природі, суспільстві, пізнанні. Основними рисами філософії Нового часу є гносеологізм, формується індуктивно-дедуктивна методологія пізнання, пізнання поділяється на суб'єкт і об'єкт, раціоналізм, механіцизм, орієнтацію на науку. Філософія Нового часу «заклала ідеї абсолютного розуму, універсального засобу пізнання реальності та впорядкування соціального буття» [17, с. 71]. Людина як суб'єкт пізнання стає домірною з Богом, глузд і розум ототожнюються. Людина пізнає світ, опановує природу, але поділ на суб'єкт і об'єкт пізнання спричинив розкол буття, що виражено в дуалізмі Р. Декарта, до того ж спроба звести пізнання до чуттєвого досвіду прихильниками емпіризму призвела до заперечення Д. Юмом раціональності взагалі. У трактаті «Про людську природу» Юм

вказує на неможливість логічного переходу від суджень про те, що є – описових суджень, до суджень про те, що повинно бути – нормативних, наприклад, визначення моральної норми або цінності.

Представники німецької класичної філософії І. Кант, Ф.В.Й. Шеллінг, Й.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель визначали раціональні основи буття [4; 9; 31; 33]. І. Кант підкреслює два способи застосування розуму – формально-логічний і трансцендентальний, де формально-логічний спосіб визначає правила мислення та пізнання доступного нам світу, а трансцендентальний спосіб вказує на умови можливості пізнання, можливості нашого розуму. І. Кант допускає існування «речей-у-собі», які є сутностями, що не залежать від досвіду, а будь-яке споглядання є лише нашим уявленням про феномен, але філософ уперше розглянув раціональність як діяльність суб'єкта пізнання. Цілісний процес пізнання, за Кантом, включає чуттєві та раціональні форми.

Г. Гегель усуває кантівську «реч-у-собі», розуміє раціональність як головну властивість Абсолютної Ідеї, яку він ототожнює зі Світовим Розумом, відновлює античну тотожність буття і мислення, знаходить новий спосіб мислення, де рушієм думки стають протиріччя – утверджує діалектичну логіку, вказує на динамічний процес – розвиток тріади: тези-антитези-синтезу, в якій реальність і раціональність взаємно визначають одна одну. Далі, як зазначає філософ, усе дійсне є розумним-раціональним, а все раціональне є дійсним, де розвиток раціональності є необхідним розвитком світу. Діалектичний матеріалізм розглядав мислення, свідомість як вищу форму відображення дійсності.

Представники некласичних напрямів філософії як-от С. К'єркегор, А. Бергсон, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фройд, К. Юнг, ставили під сумнів раціональне пізнання, на противагу розуму висували «світову волю», «волю до влади», «інтуїцію», «несвідоме» тощо [28; 31; 34]. А. Бергсон визначає важливу роль інтуїції в пізнанні, З. Фройд наголошує на перевазі ролі несвідомого. Філософи розглядали раціональність у різних аспектах: «раціональне та ірраціональне» притаманне екзистенціалізму, релігійній філософії. У психоаналізі раціональне мислення пов'язане з усвідомленими процесами, керується логікою, тоді як ірраціональне включає несвідомі потяги, бажання, емоції. Раціональність класична і некласична та постнекласична – герменевтика, феноменологія, лінгвістична філософія; раціональність як культура комунікації, в якій спілкування ґрунтується на принципах розумності, послідовності, а не на ірраціональних переконаннях – комунікативна філософія, філософія діалогу; раціональність як постнекласична методологія – позитивізм, неопозитивізм, постпозитивізм, для яких наукові дослідження є єдиним джерелом знань, функціональна раціональність ґрунтується на спостереженні й перевірці отриманого знання.

У ХХ столітті Т. Кун, К. Поппер, І. Лакатос розглядали раціональність як раціональність методології, яка включала перелік правил і норм діяльності ученого. Раціонально обґрунтовані, логічні принципи побудови знання притаманні логічному позитивізму. У М. Вебера різні види соціальних дій відповідають різним типам раціональності. Учений визначає цільову та ціннісну раціональність, яка відповідає, на його думку, сучасному типу європейської цивілізації. О. Моравецький також підкреслює, що: «М. Вебер схильний розглядати раціональність як суб'єкта, а не предиката людської діяльності. У результаті раціональність виступає як «оптимальність», як відповідність засобів до мети, що дозволяє розрізняти «ціннісну» і «цільову» раціональності» [18, с. 44]. Людина в концепції Вебера, говорить А. Єрмоленко, «постає як духовна істота, котра тлумачиться в термінах «розуму» (raison) французького Просвітництва, тобто в тому секуляризованому значенні, що його надавали їй Вольтер і Кондорсе – на відміну від її трактування як прояву причинових взаємозв'язків божественного провидіння в концепціях раннього Просвітництва. Людина

відповідно до такого підходу лише тоді є особистістю, коли її життя постає як розумне буття» [8, с. 39]. Беззаперечно, буття людини є сукупністю її свідомого існування, людина має свідомість, здатна до рефлексії, переживань, діяльності, творчості та пошуку сенсу свого життя. М. Попович підкреслював, що «людина є розумною істотою тією мірою, якою вона здатна усвідомлювати свої можливості і здійснювати свідомий вибір» [23].

З другої половини ХХ століття проблему раціональності послідовно розробляють постпозитивістські філософи науки. Представники логічного позитивізму критерієм наукової раціональності вважали доведеність і підтвердження знання, вони запропонували принцип верифікації. К. Поппер стверджував, що раціональне мислення своє реальне втілення повинно знаходити в критичній дискусії [22]. І. Лакатос наукову раціональність пов'язує з науково-дослідницькими програмами, вважає, що раціональність дій вченого залежить від вибраної дослідницької програми. Т. Кун зазначає, що раціональність не можна розглядати ні в логіко-семантичному, ні у філософсько-методологічному аспекті. Він вводить поняття «парадигма», пропонує раціональність розглядати крізь призму парадигми, зосереджує увагу на методологічній орієнтації наукових товариств [13]. П. Фейєрабенд «проголошував на науковому та світоглядному плюралізмі» [24, с. 67]. Наукова раціональність включає принципи та методи наукового пізнання для досягнення об'єктивного знання про дійсність. Результатом наукових досліджень є логічно отримане знання, яке людина використовує в практичній діяльності, а також у нових наукових пошуках.

Для сучасної західної філософії характерне узагальнення поняття «раціональність», інколи навіть спостерігаються ознаки ірраціонального. Науковці часто зосереджують увагу на тимчасових характеристиках раціональності, оперують нормами наукового дослідження. «Некласичне мислення запропонувало, як не дивно, іншу «раціональність», яка, насправді, виявилася псевдораціональністю, тобто технологічною раціональністю» [6, с. 39]. Ч. Жанг підкреслює, що технологічна раціональність спотворила уяву людини про справжню раціональність, вона стала ворожою людству, розвиток нових технологій може як сприяти розвитку суспільства і людини, так і призвести до нових неочікуваних ризиків [32]. «Цивілізація і прогрес виявляють себе в накопиченні знань і технічному прогресі, а сучасність (модерність) означає, що потенціали розумності пізнання теоретичних знань трансформуються в розумність економічну та адміністративних систем» [32, с. 182]. Р. Данкаліч говорить, що нині ми також маємо справу з підміною понять, «не раціоналізм Нового часу винен у сучасних глобальних проблемах людства, а навпаки, – відкидання його призвело до катастрофічних наслідків» [6, с. 39].

У соціокультурному аспекті раціональність розглядають як цінність. Ціннісний аспект наукової раціональності полягає в тому, що наукове знання людина використовує у практичній діяльності – створює матеріальні та духовні цінності. Західноєвропейська філософія репрезентує розбіжність між теоретичною і практичною філософією, головною метою теоретичної філософії є істинне знання про дійсність, тоді як практична філософія орієнтується на поняття блага. Науковці визначають раціональність як «абстрактно-логічний», «соціально-культурний феномен», тобто раціональність розглядають як спосіб мислення, який оперує поняттями та абстрактними категоріями, а також як діяльність і поведінку людини в соціально-культурному просторі [11, с. 22]. Наукове пізнання від його початкових форм – проблем, ідей, надалі теоретичних обґрунтувань, теорій у контексті розвитку нових технологій, насамперед цифрових та штучного інтелекту, постає як раціональна діяльність людини. Людина створила штучний інтелект для ефективності роботи з великими обсягами даних, з розробленням програмного забезпечення, але здатність до усвідомлення результатів діяльності, критичність, емоційність є суто людськими якостями.

«Раціональність історично інтерпретувалася передусім як доцільність, упорядкованість, логічна несуперечливість, причинно-зумовленість, продуктивність у пізнавальній чи предметно-перетворювальній діяльності» [16, с. 10]. Як підкреслює Мельник, «саме в наш час особливо чітко простежується предметне поєднання зусиль філософії та науки не стільки в об'єктивному пізнанні закономірностей природного та соціального світу (істин буття, розв'язанні складних гносеологічних та методологічних проблем), скільки в повороті до антропологічної проблематики в різних її вимірах» [16, с. 11].

Досягнення науки повинні сприяти розвитку суспільства та людини, і широке використання нині цифрових технологій та штучного інтелекту потребує розуміння того, як технології можуть змінювати наше суспільство та яких заходів потрібно вживати для запобігання негативним наслідкам. Штучний інтелект натепер є «одним із ключових феноменів сучасної науки й техніки, що змінює уявлення про мислення, автономію та етику в технологічному просторі» [7, с. 67]. Вільний доступ до системи Інтернет, де людина може отримати необхідну інформацію, великі масиви даних, які зберігаються на електронних пристроях, сповільнюють мисленнєві процеси людини, як-от, наприклад, запам'ятовування та аналіз інформації, змінюється її когнітивна активність. Використання сучасною людиною цифрових джерел знань призводить до того, що частина когнітивного навантаження переноситься на технічні пристрої, а це робить нас менш залежними від власного мислення.

«Інформація як продукт інформаційних технологій структурується й оформлюється у вигляді знань. Водночас масиви даних – це несистематизована інформація, що генерується на основі ІКТ», ось чому, зазначає Л. Броннікова, актуальними стають епістемологічні проблеми, як-от: «зміна інфраструктури виробництва наукових знань, необхідність проведення експертизи у зв'язку з якістю цифрових даних» [2, с. 14]. Авторка підкреслює, що ця проблематика «передбачає відповіді на фундаментальні філософські питання – що таке знання, істина, наукова раціональність» [2, с. 14]. «Завдяки новітнім цифровим технологіям, прогресу програмної інженерії та штучному інтелекту, що розвивається, з'являються як нові перспективи для вирішення найскладніших проблем сучасної цивілізації, так і нові виклики в технологічному, онтологічному та антропологічному вимірах» [19, с. 76]. У сучасній людині породжуються суперечності на шляху її зростання, змінюються ціннісні орієнтації, відбувається трансформація соціальних практик у практики віртуальні. Як говорить Дятлова, і з цим не можна не погодитись, що «сьогодні штучний інтелект став одним із найважливіших феноменів, що впливає на всі сфери людського життя – від економіки та медицини до освіти, мистецтва та військової справи. Його розвиток породжує нові можливості, але водночас висуває серйозні етичні виклики» [7, с. 70]. Т. Кучмійова говорить, що «важливо мати розуміння цифрових технологій для соціального благополуччя, соціальної інтеграції та усвідомлювати вплив даних технологій на навколишнє середовище та їх соціальне використання» [14, с. 70].

У процесі духовно-практичної діяльності людина перетворює природні й соціальні об'єкти, її емоційність, гуманізм, творчість є тими характерними рисами, які вказують на її перевагу над штучним інтелектом – «цифровою робочою силою» [3, с. 275]. М. Козловець зазначає, що «новітні технологічні застосунки, злиття технологій штучного інтелекту, генної інженерії та робототехніки стирають межі між фізичним, цифровим та біологічним світами, впливають на біологічну, соціальну, ментальну й духовну сутність людини» [10, с. 61]. Дослідники підкреслюють, що «розвиток мережових характеристик соціальної реальності та відповідні трансформації ведуть до фрагментації суспільства і людини, перетворення останньої із цілісної особистості в часткову функцію, до втрати її суб'єктності» [5, с. 28]. «Людина все більше і більше сприймає себе через цифровізацію, віртуальність,

зумовлюючи таким чином руйнування цілісності особистості» [20, с. 17]. «В умовах цифрового суспільства значна частка повсякденних соціальних практик переходить в інтернет-простір, активізуючи нові форми комунікації, споживання, пізнавально-освітніх, розважальних та інших аспектів життя» [15, с. 140]. Отже, стрімкий розвиток цифрових технологій впливає на всі сфери життєдіяльності людини, має вплив на її фізичне, психічне здоров'я.

«ІІІ має величезні можливості для поліпшення якості життя суспільства – зробити життя людей простішим і підвищити його якість», а також «всієї інфраструктури для транспорту, телекомунікацій, охорони здоров'я, освіти» [27, с. 262]. Широке застосування штучного інтелекту, підкреслює С. Кравчук, може допомогти «в аналізі та пошуку інформації, що робить її більш доступною для широкого кола людей, створювати та поширювати контент, який раніше був недоступний через технічні або фінансові обмеження, може сприяти створенню нових галузей та появи нових професій, які потребують спеціалістів з обслуговування та розроблення ІІІ-технологій тощо» [12, с. 104–105]. Але сучасна людина має здатність не тільки технічно розвиватися, але й змінювати власну природу, і навіть людство може себе знищити, якщо не буде враховувати ризики, які можуть виникнути в результаті створення на основі сапієнс, як зазначає Ю. Харарі, інтелектуально розвиненої «свідомості», наслідки якої можуть бути непередбачуваними [30].

Цифровізація суспільства зумовлює трансформацію людської діяльності, переводить її у віртуальний простір – «інтернет-практики», одночасно спостерігається зміна ментальності, ціннісних орієнтацій людини. Сучасні дослідники раціональності зауважують, що на стадії проектування складних систем, моделювання необхідних умов для їх функціонування, втілення у практику нових ідей щодо штучного інтелекту науковцям необхідно «практикувати екскурс в історію зародження раціональності, в еволюцію етапів її розвитку, уважно і неупереджено аналізувати отримані результати і лише після цього втілювати їх у проектні завдання» [26, с. 17]. Необхідним завданням для науковців у розробленні штучного інтелекту повинен бути «контроль процесу прийняття рішень у розв'язанні поставлених завдань згідно з отриманим досвідом та законами й правилами життєдіяльності людини, зокрема духовно-моральними цінностями людства» [27, с. 267].

Інформаційні технології, цифровізація, штучний інтелект сформували нову реальність сучасного світу, їх широке використання змінює соціально-культурний простір. Технології штучного інтелекту впливають на соціальне, духовне буття людини, відкривають для людської цивілізації нові можливості для її розвитку, але одночасно можуть призвести до формування деструктивних соціальних феноменів, ускладнювати взаємовідносини між людьми, адаптацію до мінливого соціально-технологічного середовища, руйнувати соціальні зв'язки та призводити до соціального відчуження людини.

Отже, розгляд раціональності в соціокультурному вимірі дозволяє визначити ефективні шляхи розвитку суспільства в перспективі, де цифрові технології і штучний інтелект будуть сприяти покращенню життєдіяльності та добробуту людей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Раціоналізм наголошує на здатності людського розуму пізнавати та перетворювати світ, однак сучасна реальність свідчить, що не всі проблеми можна розв'язати, лише покладаючись на логіку та науку. Поширення в сучасному суспільстві цифрових технологій, застосування штучного інтелекту в діяльності людини ставить перед людством нові виклики. Технічні досягнення, технології є результатом раціонального мислення, але вони можуть призводити до непередбачуваних наслідків, що вимагає їх філософського осмислення.

Штучний інтелект нині здатен впливати на всі сфери діяльності людського життя, його застосовують в економіці, освіті, медицині, мистецтві, управлінні, він здатен діяти

набагато ефективніше, ніж людина, може здійснювати аналіз великих обсягів даних, виконувати різні функції, але йому не доступне усвідомлення наслідків власних дій, воля, критичне мислення, творчість, ті якості, які притаманні людині. Для того щоб запобігти можливим негативним наслідкам використання цифрових технологій і штучного інтелекту, необхідно розробляти стратегії їх впровадження, орієнтуватися на суспільні духовно-моральні цінності, правові аспекти їх використання.

Список використаної літератури

1. Блаженний Аврелій Августин (n.d.). Про град Божий. URL: <https://blagovist.info/vybranipratsi-sviatykh/pro-hrad-bozhyu-knyha-1> (дата звернення: 24.10.2025).
2. Броннікова Л.В. Філософські аспекти трансформаційних процесів у сучасній науці. Актуальні проблеми філософії та соціології. *Науково-практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. Вип. 33. С. 13–17.
3. Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів : Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.
4. Гегель Георг, Вільгельм, Фридрих. Феноменологія духу / пер. П. Тарашук ; ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
5. Гриценко А., Бурлай Т. Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 2020. № 3. С. 24–51. URL: https://etet.org.ua/docs/ET_20_3_24_uk.pdf (10.11.2025).
6. Данкаліч Р.І. Криза раціонального мислення в західноєвропейській філософії. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 35–40.
7. Дятлова І., Патлайчук О., Ступак, О. Етичні виклики та перспективи філософії штучного інтелекту у ХХІ столітті. *Науково-теоретичний альманах Грані*. Дніпро : Вид-во Дніпровського нац. ун-ту імені Олеся Гончара, 2025. Вип. 28 (2). С. 66–71.
8. Єрмоленко А. Концепт раціональності в соціології Макса Вебера та його вплив на сучасні соціальні науки. *Філософська думка*. Київ, 2021. Вип. 1. С. 37–56.
9. Іммануїл Кант. Критика практичного розуму / пер. з німецької: І. Бурковський. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.
10. Козловець М. Технології штучного інтелекту та їх вплив на буттєвість людини. *Humanities Studies*. Запорізького нац. ун-ту, 2024, Вип. 19 (96). С. 55–66.
11. Колеснікова М.П., Колеснікова А.М. Філософія і наукові типи раціональності (феноменологічний аспект). *Філософія і сучасність : наук.-теорет. і практ. журнал*. Харківська держ. академія дизайну і мистецтв. Харків, 2012. Вип. 7. С. 19–31.
12. Кравчук С. Вплив штучного інтелекту на права людини та загальні рекомендації для сталого втілення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Львів, 2024. Вип. 3 (43). С. 101–110.
13. Кун Томас. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
14. Кучмійова Т.С. Вплив цифрових технологій на сучасне суспільство: трансформаційні аспекти. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics»*. Миколаїв : Вид-во Миколаївського нац. аграрного ун-ту, 2023. Вип. № 41. С. 67–72.
15. Мачуліна І.І. Вплив цифровізації на соціальні практики молоді: основні тенденції та ризики. *Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал*. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025. С. 140–146.
16. Мельник В. Науковий раціоналізм: філософські виміри. *Вісник Львівського університету*. Серія : Філол.-політолог. студії. Львів, 2021, Вип. 38. С. 9–20.
17. Моравецький О. Раціоналізм як методологічна основа філософії Нового часу. *Вісник Львівського університету*. Серія : Філол.-політолог. студії. Львів, 2020. Вип. 31. С. 70–75.

18. Моравецький О.М. Філософсько-світоглядна проблема раціональності. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Наук.-практ. журнал*. Вид-во нац. ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. Вип. 24. С. 40–45.
19. Нікітенко В., Воронкова В., Кивлюк О., Олексенко Р., Сухенко В. Філософська рефлексія про штучний інтелект та його вплив на розвиток суспільства, людини та освіти. *Humanities Studies*. Запоріжжя: Вид-во Запорізького нац. ун-ту, 2024. Вип. 19 (96). С. 67–76.
20. Огороднійчук Ю.Й. Цифрова цивілізація як середовище нових типів відчуження: соціально-філософський аналіз. *Вісник гуманітарних наук. Серія: Філософія*. Житомир, 2025. С. 1–22.
21. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Дзвінка Коваль. 2-ге вид., перероб. Львів: Апріорі, 2021, 457 с.
22. Поппер Карл. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем / пер. з англ. під кер. О.Є. Оліфер. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. (22). С. 170–192.
23. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття. Київ: Сфера, 1997. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/84381b34-7529-4401-8202-3a07ba51a200/content> (дата звернення: 20.11.2025).
24. Потішук О.О., Франко Н.О., Сторожик М.І. Раціональність як логічна форма мислення у філософії та науковій діяльності. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ: ТОВ «Науково-інформаційне агентство Наука-технології-інформація», 2025. Вип. 53. (3–4). С. 62–70.
25. Розумна Ю.В. Історія філософії: пізня античність, середні віки. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ: НаУКМА, 2025. 245 с.
26. Сидоренко А.П., Макуха С.Н., Коваленко Е.А. Раціональність як філософська проблема та дієвий чинник формування економіки знань. Економічна теорія та історія економічної думки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса, 2020. Вип. 1 (72). С. 11–24.
27. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / А.І. Шевченко та ін. Київ: ІППШ 2023. URL: https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf (15.11.2025).
28. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / пер. з нім. А.В. Савченко; худож.-оформлювач О.А. Гугалова-Мешкова. Харків: Фоліо, 2019. 253 с.
29. Тихолаз А. «Метафізика» Арістотеля: її склад та історична доля. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6466efb-2bf5-42a7-8225-330a33dd0d18/content> (02.11.2025).
30. Харарі Ювал Ной. Sapiens: Людина розумна. Коротка історія людства / пер. з англ. О. Дем'янчука; 3-тє вид. Київ: Форс Україна, 2022. 544 с.
31. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука (гол. редкол.) та ін; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
32. Zhang C. The Evolution of Rationality and Modernity Crisis. *Sociology Mind*. 2013. Vol. 3, No. 2. P. 179–184.
33. Schelling F.W.J. *The Philosophy of Art*. Edited, translated, and introduced by Douglas W. Stott. Foreword by David Simpson. First Edition. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1989, 342 p.
34. Schopenhauer A. *The World as Will and Representation*. 2017. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/schopenhauer-the-world-as-will-and-representation-v2.pdf> (17.11.2025).
35. Thomas Aquinas. *The Summa Theologica Translated by Fathers of the English Dominican Province*. URL: https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1225-1274,_Thomas_Aquinas,_Summa_Theologiae_%5B1%5D,_EN.pdf (10.11.2025).

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF RATIONALITY AS A FORM OF THINKING AND SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HUMAN DEVELOPMENT

Roman Bogachev, Tamara Rudenko, Hanna Kostromina, Vladyslav Bezpalko

*National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Faculty of Sociology and Law, Department of Philosophy
Beresteyskyi ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6684-4674>, <https://orcid.org/0000-0003-2430-2225>,
<https://orcid.org/0000-0002-4822-4914>, <https://orcid.org/0009-0002-7586-9029>*

The article considers the concept of "rationality", carries out a historical and philosophical review of the problem of rationality, determines that the development of rationality originates from the era of Antiquity. The fundamental philosophical provisions of the methodology of scientific knowledge were laid down by such prominent philosophers as: Aristotle, G. Galileo, M. Copernicus, J. Bruno, M. Kuzansky, F. Bacon, R. Descartes, I. Newton, G. Leibniz, I. Kant, G.V.F. Hegel, K. Popper, T. Kuhn, R. Carnap, etc. Today, the problem of rationality is also considered by both foreign and domestic philosophers. The philosophical understanding of scientific rationality is based on the understanding of scientific truth, the definition of its criteria, the basic concepts of its existence, and the methodology of scientific research.

Philosophy and science apply logical thinking, build a rational perception of the world, consider the laws of the existence of nature, man, society, thinking. The main feature of rationality is defined as the interpretation of being with the help of reason. Philosophy as reflective thinking, which is able to realize itself in its attitude to reality, determines various forms of human being, while science helps a person solve theoretical and practical issues.

The study examines the impact of digital technologies and artificial intelligence on human development. Artificial intelligence today is one of the most important science-intensive technologies, it has a significant impact on various aspects of human life. It is developing rapidly and this creates new challenges for a person. The authors analyze the impact of the development of artificial intelligence on human life, determine both positive and negative aspects of the development of digital technologies.

Key words: rationality, thinking, mind, consciousness, cognition, science, scientific knowledge, truth, reflection, information, digital technologies, artificial intelligence, virtual practices, man, society, digitalization, virtual space, socio-cultural space.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025